

ARBEIDET MED KNUT HAMSUNS BREV

Harald Næss, University of Wisconsin - Madison

Jeg har aldri truffet Knut Hamsun, men jeg har ofte tenkt på hvor lett det ville ha vært å treffe ham. Jeg kunne ha meldt meg som gårdsgutt på Nørholm etter krigen, eller som husmaler, alt var jo forsømt der borte, de trengte hjelp på alle vis. Men nå var det så at mens vi selv var såkalt gode jøssinger, var den tyskvennlige Knut Hamsun absolutt en *persona non grata*. Myndighetene hadde foreløpig satt ham inn på Psykiatrisk klinikk i Oslo, senere skulle han dømmes borte i Grimstad for sine sympatier med okkupasjonsmakten.

Jeg var student i Oslo. Først bodde jeg hos en familie Dybwad ute på Lysaker. Barnesangerinnen Elsa Dybwad hadde vært gift med bokhandler Christian Dybwad, Hamsuns venn og hans forlover i hans første ekteskap. Hamsun hadde forresten to forlovere, og den andre, som var forfatteren Hans Aanrud, bodde like oppe i veien. Fru Dybwad fortalte ofte om Hamsuns yndige første kone, Bergljot, og om Hamsun som en svært så umulig ektemann. Dette førsteinntrykket av dikteren forandret seg noe da jeg flyttet bort på Stabekk til familien Hofgaard. Hofgaardene var i slekt med postmester Erik Frydenlund oppe i Valdres, Hamsuns beste venn i ungdomsårene. Frydenlunds datter, Signe, viste meg sytti ukjente brev fra Knut Hamsun til hennes far, brev fulle av varmt vennskap og godt humør, brev som gav et enestående og sympatisk bilde av den unge dikteren. Jeg fikk Signes tillatelse til å utgi brevene, og de sto gjengitt i tidsskriftet *Edda* i 1959. Samme år begynte jeg som lærer ved universitetet i Wisconsin, USA, og ble der i mer enn tre år. Det viste seg at Hamsun også hadde vært i Wisconsin og at han var venn og senere bitter fiende av Rasmus B. Anderson, som grunnla vårt skandinaviske institutt i året 1875. På the State Historical Society i Madison fant jeg fire brev fra Hamsun til Anderson, og litt lenger nord i staten, i den lille byen Elroy, hvor Hamsun hadde bodd i 1882-83, kom en av mine studenter over 9 lange Hamsun-brev til vennen Svein Tveraas. I Elroy arbeidet Hamsun i butikken til kjøpmann Henry Hart, og i en minnebok som hadde tilhørt Henry Harts sønn, Harry, fant jeg følgende Hamsun-tekst:

My *life* is a peaceless flight
through all the land,
my *religion* is the moral of
the wildest naturalism,
but my *world* is the aesthetical
literatur [sic].

Knut Hamsund
12 – 28. 82

Da jeg så skulle prøve å finne stoff til en bok om Hamsun i Amerika, ble jeg klar over betydningen av personlige brev og begynte mer systematisk å samle på Knut Hamsuns korrespondanse, først alt jeg kom over i det norske Amerika, siden hva jeg fant i samlinger i Norge og endelig hva jeg kunne oppspore andre steder i Europa. Det utviklet seg til en hobby utenfor arbeidstiden, samlearbeidet tok mange år, og der var overraskelser og skuffelser. Et par eksempler: Da jeg i Örebro Stadsbibliotek bestilte kopier av Hamsuns brev til forfatteren Birger Mörner, ble jeg av en vennlig bibliotekar spurt om jeg kanskje også ville se Hamsuns brev til Wentzel Hagelstam – en person jeg overhodet ikke kjente (skjønt han er nevnt i *I æventyrland*, SV III, s. 200). Jeg var naturligvis interessert, og brevene – hele 42 i tallet – viste seg å inneholde noen av Hamsuns morsomste og mest sjarmerende brevttekster. En av de største privatsamlingene av Hamsuns brev – brevene til den tyske forleggeren Albert Langen – befinner seg nå i Norges nasjonalbibliotek. Ellers har det – mot formodning – vært skuffende få Hamsun-brev å finne i Tyskland, samlingene kan ha kommet på avveier eller de er blitt ødelagt under krigen. I Storbritannia og Irland har jeg ingenting funnet, det har for eksempel ikke lyktes meg å oppspore Hamsuns brev til den irsk-engelske forfatteren Mary Chavelita Dunne (personen “Kamma” i romanen *Mysterier*).

Norges nasjonalbibliotek har den største av alle samlinger av Knut Hamsuns brev, blant annet brevene til sønnen Tore (276), til forleggerne Albert Langen (220) og Lars Swanström (73), til den russiske oversetteren Peter Emanuel Hansen (53), til redaktørene Ola Christofersen (32) og Tom Vetlesen (29), til forfatterne og skribenter som Bjørnstjerne Bjørnson (12) Hans Aanrud (23), Harry Fett (14),

Dagny Kristensen (13) og Johan Bojer (11). Det er en samling som stadig vokser ved gaver og nye innkjøp. Hamsuns brev til forleggerne Christian Kønig og Harald Grieg (c. 300) befant seg tidligere i Gyldendals arkiv, men er nå overført til Riksarkivet. Universitetsbiblioteket i Bergen har en stor samling (c. 160) brev til Hamsuns ungdomsvenner Bolette Pavels Larsen og hennes mann Ole Johan Larsen, mens universitetsbiblioteket i Trondheim har et tiltalls brev sendt etter krigen fra Hamsun til forfatteren Olav Gullvåg. Av private samlinger kunne en nevne brevene til Sigrid Stray (c. 80), som eies av søstrene Signe Marie Stray Ryssdal og Anna Lisa Sijthoff Stray (Arendal), brevene til Christian Gierløff (c. 70) som tidligere tilhørte sønnen Harald Gierløff og nå eies av Hamsunforskeren Lars Frode Larsen, og brevene til Georg Olsen (c. 50) som eies av Bjarne Olsen (Hamarøy). Hamsuns brev (12) til den danske forleggeren Henrik Koppel tilhører Hans Svenne i Drammen.

Det kongelige bibliotek i København har en stor samling brev fra Knut Hamsun, blant annet brevene til forleggerne Gustav Philipsen (61) og Peter Nansen (68), foruten brevene til Hamsuns datter Cecilia (68). Av mindre samlinger på det Kongelige bibliotek kan nevnes brev til forfattere som Erik Skram (20), Lauritz Nielsen (16) og Karl Larsen (14), dessuten de viktige brevene til Georg (9) og Edevart (1) Brandes. I Sverige finnes i Örebro stadsbibliotek Hamsuns brev til Birger Mörner (21) og Wentzel Hagelstam (42), mens brevene (26) til vennen Albert Engström oppbevares i Kungliga biblioteket, Stockholm. I den lille byen Chapet nord for Paris bor Hamsuns dattersønn, D. K. Charlesson. Han er eier av Hamsuns brev til sin første kone Bergljot (37) og til datteren Victoria Charlesson (15). Blant russiske korrespondenter er oversetteren Peter Emanuel Hansen den viktigste, og Hamsuns brev til ham eies av Nasjonalbiblioteket i Oslo. Andre russiske korrespondenter var forfatteren Maxim Gorkij (6), forleggeren Konstantin Pjatnitskij (11), og teaterdirektøren Vladimir Nemirovitsj-Dantsjenko (4). Originalbrevene befinner seg blant annet i Gorkij-arkivet i Moskva. På jakten etter Hamsun-brev i Russland er jeg blitt godt hjulpet av min gamle venn Martin Nag.

Etter Knut Hamsuns dom for økonomisk landssvik i 1948, da han ble dømt til å betale staten 325 000 kroner, hadde familien i mange år vanskeligheter med å skaffe det som trengtes av penger, og brevene var da ofte en kjærkommen kilde til ekstra inntekt. Hamsuns brev til

vennen Erik Frydenlund, som datteren Signe Frydenlund i sin tid gav tilbake til Hamsun-familien, ble for eksempel solgt til ukjente eiere. Det samme gjelder visstnok Hamsuns brev til Marie, og til barna Arild og Ellinor. Brevene til Marie er imidlertid utgitt i bokform av Tore Hamsun (1970), de er også delvis gjengitt i Marie Hamsuns memoarbøker *Regnbuen* (1953) og *Under gullregnen* (1959). Et lite antall av Hamsuns brev til familien eies fremdeles av dikterens barnebarn.

I 1983 var den kjente britiske Ibsen- og Hamsunforskeren James McFarlane ansatt som gjesteprofessor ved Universitetet i Wisconsin-Madison. Han ble overrasket og begeistret over min samling av mellom to og tre tusen Hamsun-brev og foreslo at vi sammen skulle oversette et utvalg til engelsk og få dem utgitt på universitetsforlaget Norvik Press, som han selv hadde grunnlagt. I 1990 kom det første bindet - 145 Hamsun-brev fra tiden 1879-98 fordelt på tre kapitler - 'Apprentice 1879-1888,' 'Breakthrough 1888-1892,' 'The Master 1892-1898' - og forsynt med innledninger til hvert kapittel og med noter bak i boka. Først i 1998 kom bind II -156 brev fra tiden 1898-1950, fordelt på kapitlene 'The Wanderer 1898-1909,' 'The Prophet 1909-1933,' 'The Politician 1934-1945' og 'The Trial 1945-1952.' Men da dette andre bindet av den engelske utgaven kom, hadde jeg forlengst fått kontakt med Geir Mork i Gyldendal, og de fire første bindene av den store *norske* utgaven av Knut Hamsuns brev forelå allerede bokhandelen.

Modellen for denne norske utgaven har nærmest vært Torsten Eklund o.a., *Strindbergs brev*, som begynte å utkomme i 1948 og fremdeles ikke er avsluttet. Brevtekstene i *Knut Hamsuns brev* er gjengitt mest mulig lik originalene, dvs. med Hamsuns bruk av avsnitt og plassering av sted, dato og underskrift. Feilskrivinger er ikke blitt rettet, men ofte kommentert med et [sic] etter ordet eller med en forklaring i notene. I likhet med formatet i *Strindbergs brev* - og i motsetning til mange norske brevutgaver - er notene plassert under hvert brev, så leseren slipper å bla frem og tilbake for å finne opplysninger om omtalte begivenheter eller personer. Nesten ingen brev *til* Hamsun er bevart, omstendighetene bak hvert av Hamsuns svarbrev er derfor noe en bare kan gjette seg til, og det er da også forsøkt i notene. Umiddelbart etter hver brevtekst følger en forkortelse eller et navn som angir eier av originalen. I mange tilfeller har jeg ikke kunnet finne originalen, og brevene er da gjengitt etter en trykt utgave - selv hvor denne inneholder åpenbare feilskrivinger. Slike feil er

imidlertid kommentert i noteapparatet. Et par ganger har det hendt at originalbrevene er kommet til rette og brevteksten er da senere riktig gjengitt i supplementsbindet (bind VII). Det har også hendt at nye brev er kommet til etter at manuskriptet var ferdig til trykking. For å unngå en tidkrevende omredigering av hele manuskriptet er slike brev forsynt med et a-nummer (eventuelt b- og c-nummer). I bind V vil en for eksempel finne brev nr. 1791, nr.1791a og nr. 1791b. Alt i alt er det i hele utgaven 72 slike ekstranummer, som gjør at den inneholder 3069 (bind I-VI) + 249 (supplementbindet) + 72 = 3390 brev fra tiden 1879 til 1951.

Av store kunstners korrespondanse er det som oftest bevart forholdsvis få brev fra ungdoms- og alderdomsårene, i ungdommen er en kunstner fremdeles ukjent, slik at venner og bekjente ikke sparer på hans eller hennes brev, og i alderdommen er han eller hun gjerne mindre aktiv som brevskriver. Vi kjenner ingen Hamsun-brev fra året 1880, bare ett fra 1887 og to fra 1883. Fra Hamsuns nittende til hans sjuogtjuende år har vi bare 46 brev, som i gjennomsnitt betyr 5 brev per år. I årene 1908 – 1910 derimot, da Hamsun var nyforlovet og nygift og hadde utstrakt korrespondanse med russiske oversettere og forleggere, er gjennomsnittet hele 113 brev per år. Ellers varierer antall brev av forskjellige kjente og ukjente grunner fra år til år, fra 1906 har vi bare 12 brev, fra 1930 hele 92. Gjennomsnittet for hele Hamsuns korrespondanse er c. 46 brev per år. Hamsuns tilfelle er eiendommelig for så vidt som alderdommen ikke betydde mindre brevskrivning. Under andre verdenskrig var den åttiårige Hamsun riktignok ikke noen særlig ivrig korrespondent, men i årene 1946 – 1949, da han arbeidet med boka *På gjengrodde stier*, skrev den nesten nitti-årige Hamsun gjennomsnittlig 67 brev per år. Fra 1950 har vi bare 3 brev og fra 1951 bare ett.

Som kilde til kunnskap om dikterens liv er brevene uerstattelige – og det til tross for at de er høyst subjektive og ufullstendige og derfor må leses med et kritisk blikk. De er altså ikke uten videre pålitelige kilder, og det gjelder naturligvis spesielt hvor brevene ikke er gjengitt in faksimile. Der kan da lett komme inn feil i overleveringen – stavfeil, utelatelse, ja, også tillegg når folk siterer etter hukommelsen. På den andre siden er der også tilfeller hvor Hamsun bestemt nekter å ha skrevet hva brevene viser han faktisk *har* skrevet. I *Morgenbladet* 24. 9.1914 nevnte redaktøren, Nils Vogt, et kort han i sin

tid fikk fra Hamsun, der Hamsun hadde skrevet om Vogts “utrolige Raahed. ” Hamsun leste Vogts innlegg og svarte i samme avis 8. 10. 1914: “De kan trygt offentliggjøre dette korte Brev, der staar intet deri om nogen utrolig Raahet.” Som hale til Hamsuns artikkel offentliggjorde Vogt da følgende usignerte kort, skrevet av Hamsun i Helsingfors kort tid etter Vogts negative anmeldelse av *Victoria*: “Takker ogsaa for Deres sidste utrolige Raahed.” Hamsun sendte et nytt svar til *Morgenbladet*, men det ble ikke trykt og er ikke kjent.

Blant norske prosaforfattere har Hamsun etter hvert inntatt plassen like etter Ibsen, men hans livshistorie er langt mer dramatisk enn Ibsens, og Hamsuns korrespondanse - selv med de mangler som hefter ved alt brevmateriale - er blant de viktigste kildene til mannens biografi. Brevene kan kaste nytt lys over, eller konsolidere, eller korrigere hva vi mener vi vet om Hamsuns liv. I sin doktoravhandling om Knut Hamsun (2002) har Ståle Dingstad uttrykt sterk beundring for Hamsuns siste roman, *Ringens sluttet*, men samtidig prøvd å vise at romanen inneholder sterk kritikk av hovedpersonen, Abel Brodersen, “en hensynsløs og brutal morder, uten skrupler, uten skyldfølelse, uten anger og uten selvoppgjør.” Dingstad skriver videre at Hamsun selv er som Abel, “en som skriver uten mål og mening.” Jeg synes brevene viser at Hamsun tenkte annerledes om sin romanhelt. En dansk forfatter, G. M. Holst, hadde i en avisartikkel skrevet meget positivt om araberne og blant annet fremhevet hvordan araberne lever for nuet og evigheten, i motsetning til europeerne, som nesten alltid lever og arbeider for dagen i morgen. Hamsun sendte Holst et eksemplar av *Ringens sluttet* med følgende kommentar: “Min Mening med Hovedpersonen var at vise en Mentalitet ikke helt ulik den som De skildrer i Deres dype og fine Kronik om Araberne” (brev 2553). Det kunne også nevnes at Hamsun anvender adjektivet “arabisk” om sin kanskje mest konsekvente romanhelt, løytnant Holmsen i *Børn av tiden*.

Mange har spurt hvordan det er å arbeide årevis med Knut Hamsuns brev, og det er klart at det har vært en blandet fornøyelse. Mange av brevene vil virke uinteressante for de fleste lesere, noen er direkte ubehagelige å lese på grunn av brevskriverens aggressive tone eller hans sykelige mistenksomhet - det siste gjelder særlig flere av brevene til Marie i forlovelsestiden. Men arbeidet med brevene har også vært spennende og underholdende. I tillegg til alle de viktige enkeltopplysningene brevene gir, kan en i enkelte korrespondanser se

konturene av en utvikling, av små pussige, morsomme eller rørende historier. Det siste gjelder for eksempel Hamsuns brev til sin forstøtte datter, Victoria, som han først etter mange år ble forsonet med. Det har ofte vært sagt om Hamsun at han manglet evnen til selvoppgjør, og han var en stolt mann som ikke gjerne innrømmet sine feil. Men i et brev (4.9.1946) til Christian Gierløff skriver han om Victoria: "Jeg har gjort Uret mot min Datter i Frankrike, *hun* skulde ha det som kom ind av Skriftet." "Skriftet" er boka *På gjengrodde stier*, som Hamsun sier han skrev for at "trygge min Datter i Frankrike. Jeg har Synd for hende" (13.3.1947). I Hamsuns korrespondanse med datteren Victoria har vi da ett eksempel på evne til selvoppgjør.

Brevene er naturligvis underholdende på grunn av Hamsuns ordkunst – det kunne lages et helt leksikon av morsomme og ram-mende sitater fra Knut Hamsuns brev. Men det som sitter igjen i minnet etter mange års lesing av Knut Hamsuns korrespondanse er den vennskapsfølelsen og varmen som ofte stråler ut av brevene, brev fra tidlig ungdom såvel som fra sen alderdom. La meg slutte med et eksempel fra året 1947, skrevet noen dager før Hamsuns 88-årsdag. To norsk-amerikanere, redaktørene Carl Søyland og Karsten Roedder, hadde lest i norske aviser om Hamsuns vanskeligheter med synet, og sendte ham derfor et amerikansk forstørrelsesglass sammen med følgende linjer: "Vil De motta denne lille gave fra min kollega Roedder og meg selv. Den sendes med den dypeste takk for all den rikdom De drysset ut helt fra 'Det moderne Amerikas åndsliv' til 'Ringens sluttet.'" Hamsun svarte:

Grimstad, 8/7 47.

Mine Herrer Redaktører Søyland og Roedder,

Jeg har ventet med at skrive fordi jeg gjerne vilde være fri Mand først. Men Myndighetene venter ogsaa, de haaper paa at jeg sjøldør snart. De har nu ventet i over 2 Aar med min "Sak" og faar ikke Bukte med min Seiglivethet. Men de vedblir at vente.

Saa nu faar jeg bede Herrerne motta min Tak slik den blir.

Jeg har faat Lupper fra alle Kanter, men ingen slik for begge Øine som Deres. Gud velsigne Dem!

En i Sandhet dyr Venlighet var det fra Dem og en dyp Taknemmelighet er det fra mig. Jeg læser Deres hjertelige Linjer til mig og nyter dem. Jeg faar ikke slike mere nu.

Men jeg skriver paa noget som De vil læse engang og nu og da le av. Jeg har min gode Helse – men naturligvis ogsaa en meget tosket Aareforkalkning. Denne siste gjør at mine Hænder ryster saa jeg ikke kan holde et Seglass stille.

Men alt gaar godt allikevel. Jeg er jo 88 nu om nogen Dager, og jeg har et lyst Sind.

Kjære Landsmænd, jeg rækker Dem min gamle Haand til Tak og Hilsen.

Knut Hamsun